

השירה העברית בספרד ובפרובאנס

כרך ב, בעריכת חיים שירמן

עם הופעת הכרך הזה השני מס' תיים ספרו הגדול של שירמן (1950) העמורים, המספר על תולדות השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שהתפתחה נמשכה כחמש מאות שנים. שנה היינו: משנת 950 ועד 1492, בצד קיצור תולדותיהם והערכת יצירתם של שבועים משוררים מאות ושבועים יצירות, מנקודת המבט והמבט והמבט קנות על פי כתבי יד ידועים עתיקים את 950 השנים האלה לכמה פרקים זמן:

- (א) ראשית השירה העברית בספרד והתבטוח סגנונה המיוחד, משנת 950 עד 1020 (בערך); (ב) התקופה הקלאסית משנת 1020 עד 1150; (ג) התקופה הפוסט-קלאסית בספרד, משנת 1150 עד 1300; (ד) שגשוג השירה העברית בפרובאנס, משנת 1275 עד 1330; (ה) תקופה הירידה, משנת 1300 עד 1492; (ו) התחזקות השירה הספרדית משנת 1300 עד 1370; (ז) ההעדרות חדשה — 1370 עד 1445; (ח) שקיעה אחרונה, משנת 1445 עד 1492.

באוסף השירים והסיפורים המפורסמים זכי שניתן כבוד הראשון של הספר, באי יצירותיהם של משוררי ספרד העברים מימי הסדאי אבן-שרפוס, עד לכיבוש של אנדלוסיה על ידי המוסלמים, היצירות המכונסות בכרך הישני שני עמודות בעיקר כסימן שגשוגה של ספרד והמקומה העברית יתחם זמנו הוא בין שנות 1150-1492, כלומר מראשית צמיחתה של השירה העברית בספרד הנוצרית עד לגירוש היהודים ממנה היינו מיוספים קמחי ועד סעדיה אבן-דנאן.

במבוא הכללי הגדול לספר, הבא בראש הכרך השני, עומד המחבר על חוקי התרבות של התקופה הספרדית. מנתח את סוגי היצירה הפיוטית שנפתחו בה, ומסביר את אופיים ומחומם. מדירה היתה התפתחותה של השירה העברית בספרד. שאופיה ר

הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, דבר, תל אביב תשי"ג, 58+793

בציבור היהודי של מדינה זו יכלו להתקיים משוררים עבריים המתפרנסים מפריו עטם: הם חיברו לאנשי חסדם שירו ישבת, שירי ברכה לרגל מאורעות משפחתיים, ואף כתבו ביבילים אגרות ישמיות בהרורים. השוררים המקצועיים האלה נתפרנסו אמנם בדוחק מיצירותיהם, אבל היו הרבה שכתבו שירים מתוך צורך נפש. ובמשך הזמן קם קהל קוראים חדש, שנהנה מן השיר כאשר הוא שיר, הן כאלה שפסלו את השירה בכל צורה שהיא, והיו שחלקו רק על תורת המשקלים של דוגש, אבל הלשון העברית הסתגלה לאט לאט בספרד לקריאה הערבית והמקצב הערבי ערב לאוני היהודים.

עם שירת החול נמנית למעשה גם כל הספרות היפה של התקופה הספרדית החלה מהמאה השתים עשרה התחילו כותבים אצלנו סיפורים, מעי שירת וכמין רומאנים הערוכים כמליצה חרות, בצירוף שירים שקולים, ידוך סיפורים אלה הקרואים בשם "מקאמות", הוכנסו לספרות מוסיבית חדשים רבים.

התכונה העיקרית של הפיוט הספרדי היתה הנימה הכללי-אנושית, בי שעה שאל האשכנזים ניכר יותר היסוד היהודי, ואם נמצא גם אצל האשכנזים שירים בעלי תוכן כללי-אנושי, הרי זה בא בעיקר בהשפעת השירה הספרדית, כשם שגם פיוטי ספרד נוקטו הרבה לנשאים לאומיים, הפיוט ושירת החול היו מחוברים זה לזה בקשרים שונים. אמנם הספרדים כתבו גם על עצמם, על הגות לבם ומאוויהם, אבל מרבית שיריהם נתחברו על דרך האמנות המסוגנות שבה אין המתבל מבליו את אישורו, תוכנם של משוררי האסכולה הספרדית, היא הנטייה הכללי-אנושית. הכרך השני נפתח כפרק על יוסף קמחי, אב למשפחת פרשנים ובלשנים, שבא מאנדלוסיה לנרבונה ולמייחוס קובץ של כמה מאות משלים מוסר שקולים בשם "שקל הקודש", הפרוזה מבחר השונים, ר' זרחיה הלוי גירונדי (מעיר ירונא שבקאסטל לנייה) שנפרסם בספרו החלכתי ה"שירי המוסר", על פי דוגמה

הלכות תרי"ף, לא הגיח ידו גם מן השירה ולידו הגיעו ממנו כשלושים פיוטים מלבד מספר שירים שקולים שבוים פתח את ספרו, בצורות פיר טי סגנונם, מרגש יפה מוצאו הספר רדיו כדוגמא משרתו, מובאת כאן התוכנו, מהו תהמי נפשי". ספרות המקאמות העברית הגיעה כי ידוע לשגשוגה המפליא, עם מרומו של "ספר שעשועים" ליוסף אבן זבארה בסוף המאה השתים עשרה, זהו ספר בעל אופי בלטרטיס מובהק, שנוכנסו בו גם ענינים מרעיים מתחר מי הרפואה ומדעי הטבע, כספר זה משתמש ובארה בשיטה של "עלילה בתוך עלילה" ויש בו גם יסודות אוטוביוגרפיים.

משלי גרו הוא אוסף של שירים שקולים, המעורבים בקטעי פרחה חרוזה — והם ערוכים בהמשים פרי קים, מחבר הספר הוא יצחק, המספר בהקדמתו, שהחליט לתרגמו לעברית משום שמקורו הוא בודאי עברי, שיר מן קיבע אל זמן חיבורו של הספר, במאה השלוש עשרה.

יהודה אבן שבתאי, ישב בטולידו ובסאראגוסה ואם נזחה אותו עם הר"ן סא ר' יהודה בן יצחק, ישב גם בבאר צלונה, הוא היה "משורר-חצר" ספרד, והוא מחברה של המחברת, מן חת יהודה שונא הנשים". במחברת זו, משמיע הזקן, "תחכמוני" את צוואתו הרוחנית לזרח בנו שהאשה היא מרה ממלת ועל כן אין לזרוא בכנייה הנשר אין, לדעת שירמן, לא היה יהודה אבן שבתאי שונא נשים כלל, אלא נחנך לשעשע ולבדח בחיבורו זה את נדיבו ומיטיבו, משורר צעיר בשם יצחק, כונב נגד, מנחת יהודה" מחברת בשם "עזרה נשים" ובה הוא תובע מידי אבן שבתאי את עלבון הנשים, גם אצלו מופיע זקן מופלג, אלא שהוא שר את שבחי האשה ומצחה לפניו מן תו לחובב בנו, לבקש לו עזר כנגדו, אולם מחברת זו, כתובה במחזה כש' רון מוז של יהודה אבן שבתאי.

ר' יהודה אחריו שהצטיין בידר עותיו העבריות והעוביות כמאת תיר נב, כידוע, לעברית חלק מפירוט ה"רמב"ם למשנה, ואת, מורה נבוכים" שלו וכן את ספר המקאמות לאלחרייזי איש בצורה, שבו קראה את כוחו הרב בלשון העברית, הוא נקרא גם בשם "מחברות איתואל" ומחמשים טערי ה" ספר לא הגיעו לידינו אלא עשירים ושבעה וכן תרגם לעברית את הספר "שירי המוסר", על פי דוגמה

"מחברות איתואל" חיבר אלחרייזי את ספר תחכמוני, שבו הוא משלב הרבה ענינים אוטוביוגרפיים, הרבה מס' פורי "תחכמוני" — שהושפעו אגב מן המקאמות של ה"מדאני" — לא נחברו אלא לשמש בסיס ומסגרת לשירים שקולים שהיו מוכנים לפניו כן באמתחתו, משום שהיה תלוי בחס' דם של עשירים, הפריו במקצת בשב' חם לפי מתת ידם ואח ספרו, "תחכמוני" הקדיש לארבעה נכבדים כאלה, בספרנו מובאות דוגמאות מספר תח' כמוני על משוררי ספרד, השירה ה" עברית, דרשות התרגויל, ירושלים, ר' עוד, וכן מובא כאן כדוגמא הפרק "הירושות" מתוך "מחברות איתואל" לא שיחקה לו השעה ליעקב בן אליעזר, שהיה אחד המשוררים המענינים ביותר בדורו של אלחרייזי ורק שרידים שארו מיצירתו, החשוב שב' ספריו הוא ספר מקאמות בשם ספר המשלים, שכמה פרקים מתוכו מוכ' אים כאן כדוגמא, יעקב בן אליעזר שיווח גם לספר "כלילה דיימנה", את הצורה הפיוטית של המקאמות.

אברהם אבן סדאי קנה את עלמו בסארקאמות, בן המלך הגזירי שיצא בעשרות מהדורות, מקורו הראשון של הספר הוא בתודית ובמקום בן המלך היה כאן מעיקר תיאור נעוריו של בודהא, מייסד הדת הבודהיסטית, מלשון סאנסקריט שתרגם הספר ללשונות רבות וגם לערבית. ממנה העלתו לעברית, אבן סדאי בן המלך בודד על ירי אביו, מפני החשש שלא יושפע מתורתה של כת נזירים ה" מאמינים בתורת אל יחיד, אולם ב' סופו של רבר, הגיע אליו בסתר נזיר וקן שלימדו את תורתו והכינו ליום שבו ישב על כסא אביו.

יצחק השנירי חי בזמן שהצלנבים הצליחו לכבוש את ירושלים והוא שר סך בשיריו את זעמו על הנצורים, לידינו הגיעו כארבעים משירי הקודש שלו ומובאים כאן משלו "התורכה" "רהוטה" וכן מובאת כאן "התוכחה" מאת יצחק בן זרחיה הלוי ירונדי, ממשפחת "בעל המאור", למקובלי הירושא (גירסאות) וזאת לידוע זקת

לשירה ולפיוט, מוחיקי חבורה זו, היה אברהם יחזון גירונדי בן יצחק, זה שר' יצחק סגי נהור, המקובל הידוע, מסר לו ענינים חשובים מתו' לתו, מפיוטיו נתפרסם ביהוד הסומן "אחות קטנה" שגועד לערב ראש השנה, והוא מובא כאן, משולם דפיארה, היה אחד המשורריים המקוריים ביותר שקמו לישראל בספרד והוא נמנה עם חבורת המקוריים שנתרמה מסביב לרמב"ן בעיר הרונה, הוא כתב שירי פולמוס נגד המורה נבוכים" של הרמב"ם ואולם בשיר אחר הוא מתחרס על יחסו וה' אל הרמב"ם ומבקש כפרה על חטא זה לאיש הדגול בשירי דפיארה ש למצוא חידושים רבים בלשון, במבנה השיר ובעניניו — בהשוואה ליצירות קודמיו.

ר' משה בן נחמן — הרמב"ן — בעל ההלכה ופרשן המקרא והתלמוד, הוגה הדעות והמקובל, כתב גם דברי שירה ופיוט רבים ובכמה מהם רמזים לחכמי הנסתר, מיווג של שירה וקבלה, כון אתה מוצא בסליחות שלה: "מתנשא על כסא", "מראש מקדמי עולמים", המובאים כאן בספר, על תלמידי הרמב"ן נמנה שלמה בן יצחק גירונדי שהיה פייסן ידוע בגירונ' ד" וכתב את הזולת, "שב מן המסיר נעוריו של בודהא, מייסד הדת הבודהיסטית, מלשון סאנסקריט שתרגם הספר ללשונות רבות וגם לערבית. ממנה העלתו לעברית, אבן סדאי בן המלך בודד על ירי אביו, מפני החשש שלא יושפע מתורתה של כת נזירים ה" מאמינים בתורת אל יחיד, אולם ב' סופו של רבר, הגיע אליו בסתר נזיר וקן שלימדו את תורתו והכינו ליום שבו ישב על כסא אביו.

שם טוב בן יוסף פלקירה, חיבר לפי עדות עצמו, למעלה משתי רבי בוח בתי שיר, שתכנס שירי ידירות, גינוי קמצנים וכו', בצורה קשה בס' ר"ה, שימשה לו רמה, כי עליו להפסיק את כתיבת השירים האלה וכדי לכפר על חטאיו נעורים אלה החליט לתת דעתו על ענינים מועילים יותר — המדעים — וכתב את ספרו החדש "הלכה ונמנה עם מתנגדי המורה נבוכים להרמב"ם, אם כי העריץ את הרמב"ם בעמקי לבו ולאחריו מרתו כתב עליו קינה נרגשת, הרמב"ם בעל ההלכה המובהק קבע עתים גם לכתרי בת שירים.

יצחק השנירי חי בזמן שהצלנבים הצליחו לכבוש את ירושלים והוא שר סך בשיריו את זעמו על הנצורים, לידינו הגיעו כארבעים משירי הקודש שלו ומובאים כאן משלו "התורכה" "רהוטה" וכן מובאת כאן "התוכחה" מאת יצחק בן זרחיה הלוי ירונדי, ממשפחת "בעל המאור", למקובלי הירושא (גירסאות) וזאת לידוע זקת

ר' יצחק בן שלמה אבן-סמולה ש היה רומא ובעל השכלה פילוסופית, קרוב לבן עירו המקובל ר' משה די ליאון, זה שגילה את ספר הזהר לר' שמעון בר' יוחאי, כתב את ספרו "משל הקדמוני" במגמה פילוסופית נגד אלה מבני עמם שנמשכו אחרי ספרי מינים ועל כן ביקש להגיש להם ספר היונק ממקור אבות, מצד המיב' נה, יש במשל הקדמוני" צירוף של "כלילה דיימנה" ושל "משלי סנדי" בר' גם יחד.

טודרוס בן יהודה הלוי אבולעאפה, נצר למשפחה מיוחסת בטולידה, נאלץ מימי נעוריו להתפרנס בחיבור שירים לכבוד נדיבים וכל ימיו התאוה ל" התעשר ונתן לכך ביסוי בשיריו, היה מחבר פורה מאוד ובספרו "גן המשלים" ותיחות" מלבד באו למעלה מאלף שירים מהם הרבה ספלים, גדול כמותו בעיקר באמנות זעירה" היינו בחי בוד מכתמים ופרקי שירה קצרים, שענינים ייודות ואהבה, מתחרו של טודרוס בחצרו של זון יצחק, היה המשורר פנחס הלוי.

אברהם אבולעאפה היה בעל רוח סוערת ומחפש זרכים וגוד ממקום למקום, בן עשרים הלך לארץ ישראל לגלות שם את הסמבטיון ועשרת ה' שבטים ולקרב את הגאולה עשרים שנה אחר כך, הלך אל האפיפיור כדי לתבוע ממנו את עלבונו של עם יש' ראל בגולה ולשדלו שיגביר, בהתנב' א' כי הגאולה תבוא בשנת 1290, מן אחריו קהל מאמינים גדול בא' סי' ציליה עד שהתערב הרשב"א בדבר, בהקפדה הייו האחרונה חיבר שירת "ספרי נבואה" ומהם הגיעו אלינו רק "ספר האות".

לאחר הבאת דוגמאות משירי אבן-סדאי בן שמואל, נחמס ודוד הכהן, מסופר על א' בודרשי, מחבר מלח השמות הגרדסים, הוחס הכנייה" מ שירתו של יצחק בן אברהם הגרני, נשאר רק י"ח שירים והוא מטובי המשוררים בפרובנס. ידעיה הפניני הוא בעל-פה של המסר רל הקודם אברהם הברדשי שהיה בעין "ילד פלאים" בספרות העברית, בן י"ד הגיש לאביו שיר בשם, בקשה המיטין" והוא בן אלף מלים, שכולן פותחות באות מ"ם, ואח"כ כתב בק' שאת האל"פין בת אלף תיבות הפותחות באות אל"ף, ידעיה הפניני הידש את החיכוך על ערכה של האשה ויצא להשיג על הספר, מנחת יהודה שונא הגשים בחיבורו: "אהבה נשים", א'

"צלצל כנפים", להצלתה גדולה זכה ספרו, בהינתן עולם" שהופיע ביקרב משבעים מהדורות.

קלוגיטוס בן קלוגיטוס, היה מתרגם תורן ותרגם יותר משלושים ספרים וכיניהם הספר "אגרת בעלי חיים" שחרג במשך שבע ימים, גולת-ה' כותרת של יצירתו הוא ספרו, אבן בוהן, שמתוכו משתקף סבלו מפגעי הומן, מחציתו של ספר זה, תובע בצורת מקאמה המחזית השניה — מרות פיוטית לא הרוחה, חלק ניכר בספר זה, הוא שאפירה על הליכותי הם של יהודי פרובאנס בדורה.

יצחק פוליקאר כתב את ספרו, "עוד הדת" בצורת מקאמות, נגד הסתתו של המוסר אבנר מבורגש אשר בקסטיל' ית כן מובאות כאן דוגמאות מן הספר "אבני שוהם" לשמאל אבן שוה' ומן הספר "ים קהלת" מאת שם טוב ארוטיאל, והוצאות חיים" למטה נתן.

ר' יצחק בן ששת (הריב"ש) שהיה מפורסם כבעל הלכה גדול התיבך תשובות רבות בהלכה, כתב גם שי רים, ומובאה ממנו כאן קינה אחת, כן כתב שירים המוסק הידוע שמען בן צמה דוראן (הרשב"ץ) בעל ה' תשב"ץ ומחבר הספר "מגן אבות" המגין על האמונה, רוב פיוטי שירי כים לסוג התהינות.

ספר הגנה על היהדות — כדוגמת "עור הדת" ליצחק פוליקאר — כתב גם מתחיה, בשם "אחיטוב וצלמן", והוא כתוב בצורת מקאמה.

עם הפרק על שירת סעדיה אבן דנאן, מסתיים החיבור ובסופו מפתחות וביבליוגרפיה.

רבים הרשו בשדה המחקר של שיר רת זו ופירסמו את טיבה וכיניהם צונן, גייגר, שד"ל, שטיינשניידר, זק"ש, קייזרלינג, ש, פינסקר, א' הרבני, ש, מונק, י, רייפמן, ד, כה נא, א' לנדסהוס, ה, בראדי, ק, אלבר, רכט, ריפמן, ה, זקסיק, ד"ר רותק, י, דודוק, ד, ילין, ה, ג, ביאלק, י, צינברג, י, שפחוני, א, קאמינקא, מ, זולאי, א, הכרמן, רוד, ה, שירמן שהעשיר גם הוא את מקצוע זה במח' קריה ובפרסומיו הרבים, עיבד עתה וניסה את כל החומר הזה ונתן לנו אתהולוגיה מושלמת של שירת ספרד ופרובאנס, בצירוף תולדות משורריה והערכות יצירותיהם.